

ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО ДОВКІЛЬНОГО ПРАВА

У статті обговорено економічні засади міжнародного довкільного права. Загалом економічне зростання спричиняє істотні перешкоди охороні довкілля. Розглянуто основні аспекти цієї проблеми: «трагедію спільного пасовища», суперечність між Північчю та Півднем, нерівність конкурентних умов і суперечності між інтересами поколінь. За таких умов принципи підтримного розвитку правлять за знаряддя примирення між економічним зростанням і охороною довкілля. Міжнародне довкільне право відіграє чималу роль в утвердженні підтримного розвитку, зважаючи на те, що багато дотичних до довкілля проблем мають міжнародний вимір, і їх можна розв'язати лише шляхом дієвої міжнародної співпраці.

Ключові слова: міжнародне довкільне право, економічне зростання, «трагедія спільного пасовища», суперечність між Північчю та Півднем, нерівність конкурентних умов, суперечність між інтересами поколінь, підтримний розвиток.

Міжнародне довкільне право має на меті врегулювати ті суспільні взаємини щодо охорони, використання й відтворення певних складників глобального довкілля, які виходять за межі національних правових систем. Зважаючи на багатомірність свого об'єкта правового регулювання, довкілля, ця галузь міжнародного права має риси, зумовлені певними науковими, економічними й політичними реаліями. Важливе місце в цій сукупності посідають економічні засади міжнародного довкільного права.

Довкілля Землі – динамічна система, отож його стан завжди зазнавав певних змін. Упродовж попередніх геологічних епох стан атмосфери, біосфери, океанів змінювався відповідно до природних циклів. Однак довкілля є й середовищем, де функціонує економіка. Воно забезпечує людство природними ресурсами та корисними властивостями й водночас приймає відходи.

Люди вже тривалий час згубно впливають на довкілля, однак тільки в ХХ столітті, особливо за останні п'ятдесят років, розмах цього впливу став глобальним. Тобто зміни, що сьогодні проходять на планеті внаслідок економічної діяльності людини, докорінно різняться своїм розмахом і темпом перебігу від змін у минулому. Загальне гіршання стану довкілля спричиняють насамперед такі чинники, як нагрівання повітря, ґрунтах та водах побічних продуктів промислового розвитку (часто отруйних), включно з оксидами вуглецю та сірки, тропосферним озonom тощо; зростання концентрації «парникових» газів, що загрожує не-

сприятливими кліматичними змінами; виснаження стратосферного шару озону, який захищає життя на Землі від космічного випромінювання; подальше знеліснювання в екваторіальному поясі, де щороку зникає близько 17 млн. га лісів; збільшення кількості видів флори й фауни, що опинилися під загрозою зникнення; подальше зростання населення Землі приблизно на 92 млн. осіб щороку.

За промовистий приклад може правити стан лісів планети. Тепер вони займають лише близько двох третин площі, на якій існували до промислової революції XVII–XVIII століть. А чисельність населення зросла за цей час удвадцятьтеро – від 500 мільйонів до 6 мільярдів. У перерахунку на душу населення картина виглядає ще драматичніше: від 2 га лісів, які припадали на кожного мешканця Землі 1750 року, до 0,75 га – 1990-го [1, с. 49]. Отже, експлуатація природних ресурсів та розміщення відходів у довкіллі, два важливі складники економічної діяльності, істотно змінюють як саму природу, так і умови життя теперішнього та майбутніх поколінь людей.

Хоч, як відзначено вище, антропогенна діяльність чинить руйнівний вплив на довкілля, саме економічне зростання тривалий час перебувало серед виняткових пріоритетів держав та міжнародних організацій. Його сприймали як найважливішу передумову, щоб підвищити рівень людського життя та розв'язати соціальні проблеми. Упродовж століть величезні ресурси вкладали в необхідну для цього розбудову енергетичної, транспортної, освітньої та

інституційної структури [2]. З одного боку, цей процес не може викликати заперечень, оскільки зміцнення економіки означає створення щораз більшого потенціалу, який, принаймні в ідеалі, забезпечує невпинне зростання рівня добробуту людей, включно з найубогішими верствами.

З другого боку, людство мусить запевнити прийнятний для свого виживання як біологічного виду стан довкілля. Це складне завдання, зважаючи, що істотні екологічні зміни на планеті вже «запрограмовані» на багато років уперед. Підвищені концентрації вже випущених унаслідок діяльності людини парникових газів збережуть свою згубну дію на цілі століття навіть у тому разі, коли людство цілком припинило б їх викидання. Аналогічно вже наявні в атмосфері хлорофторовуглецеві сполуки будуть ще впродовж століть виснажувати озоновий шар. Зруйновані екосистеми екваторіальних лісів у кращому випадку здатні повільно відновлюватися [3, с. 7]. Проте величина та швидкість змін безпосередньо залежать від того, чи вдасться людство до заходів, що гальмують згадані небезпечні процеси. Ці заходи дорогі, але зволікаючи з їх утіленням, людство наражає себе на більший ризик зазнати ще згубнішого впливу істотно зміненого довкілля.

З погляду сучасної науки та накопиченого досвіду безальтернативний шлях, щоб вийти зі скрутного становища, в якому опинилося людство внаслідок свого дедалі руйнівнішого впливу на довкілля, полягає в повсюдному утвердженні концепції підтримного розвитку (sustainable development) [4]. Тобто людство мусить домогтися стійкої рівноваги між інтересами економічного зростання та своїми соціальними потребами, з одного боку, і якнайповнішим збереженням природного довкілля теперішньому та майбутнім поколінням з другого [5, с. 1–2]. У цій справі першорядну вагу має право – потужний інструмент суспільного регулювання, який може як сприяти досягненню підтримного розвитку, так і створювати істотні перешкоди на цьому шляху. Саме, опершись на принципи підтримного розвитку, можна домогтися рівноваги між двома конкурентними групами правових норм – спрямованих на охорону довкілля та на прискорювання економічного зростання [6]. Водночас, зважаючи на міжгалузевий підхід до довкільних проблем, довкільне право має покладатися на здобутки економічної науки.

Усе різноманіття ресурсів і корисних властивостей елементів довкілля (наприклад, лісу) утворюється внаслідок єдиного природного

процесу. При цьому ресурси чи корисні властивості можуть доповнювати одне одного (виращування товарної деревини й одночасно захисні функції деревостану); один ресурс може бути побічним наслідком розвитку іншого (отримання паливних дров унаслідок виращування чи заготівлі товарної деревини); або ж ресурси чи властивості можуть конкурувати одне з одним (виращування товарної деревини та мисливське господарство на одній площі) [7].

З погляду економічної теорії, обсяги, в яких надходить будь-який продукт чи послуга до споживача, визначають попит та пропонування. Це найперша засада економічних стосунків. Зважаючи на неї, можна припустити, що вільний ринок автоматично забезпечить цілість довкілля, тобто наявність його ресурсів та корисних властивостей у достатніх обсягах. Якщо постачання товару меншає, але на нього зберігається попит, ціна на цей товар мусить зростати. Отже, теоретично, в разі нестачі якихось продуктів довкілля, наприклад чистої води та повітря, ціна на них зросте. Забруднювати стане значно дорожче, і в той спосіб знову буде забезпечено вдосталь чистого повітря чи води. Однак на практиці цього не стається [8].

Багато природних ресурсів, як згадані вище чисте повітря й вода, є «публічними товарами»: їх цінні властивості не перебувають у чийсь власності й, відповідно, їх можуть використовувати усі. Оскільки публічні товари не виступають предметом обміну, з погляду ринку вони є «дармові». Тому жодні цінові сигнали не вказують на їх нестачу та на деградацію довкілля. Ніхто не має у власності чисте повітря, тому ніхто й не може перешкодити людям його необмежено споживати чи для дихання, чи для виробництва, яке спричиняє забруднення. Отож, кожен споживач ущонайбільше споживання, аж поки ресурс не виснажено. Такий тип неспроможності ринку щодо об'єктів із «вільним доступом» (переважно це ліс, пасовище, водойма тощо) чи вичерпних живих ресурсів (наприклад, риба у відкритому морі), де немає правил, які регулюють їх ужиток, дістав назву «трагедія спільного пасовища» (“tragedy of the commons”). Суть цього образного прикладу, якого залучив до наукового обігу Гаррет Гардин у 1960-х рр., полягає в тому, що необмежені права кожного члена певної громади використовувати спільні ресурси врешті-решт спричиняють їх цілковите спустошення [9, с. 56–57].

Як відзначав Гардин, «трагедія спільного пасовища навпаки» повторюється в проблемах забруднювання. Тепер уже суть справи полягає не

в тому, щоб щось узяти зі спільного простору, а щоб туди щось «зіпхнути»: комунальні, хімічні, радіоактивні, теплові відходи – у воду; шкідливу й небезпечну кіптяву – у повітря; таблиці з драгівливою й неприємною рекламою – у поле зору. Обчислення прибутків таке ж, як і колись. Чолов'яга, що мислить «тверезо», підрахує, що його частка в збитках, заподіяних його ж викидами в спільний простір, є менша від коштів, які йому довелося би витратити на очищення відходів перш ніж їх позбутися. Оскільки цей принцип поширюється на кожного, ми замкнені в системі «паскуджу у власне гніздо», допоки поводимося тільки як незалежні, розумні, вільні підприємці [10, с. 168].

Таким чином, сенс у прислів'ї «гуртове – чортове» безперечно є. Ресурсу, що приступний кожному, не цінує ніхто, бо той, хто ризикнув би зачекати з його споживанням, виявить, що цей ресурс уже використав хтось інший. Вільний ринок поводитиметься з ресурсами, до яких є необмежений доступ, та з публічними товарами, як з дармовими. Зважаючи на те, що найперше завдання учасників ринку є ущонайбільше власне добро, неспроможність ринку у встановлюванні обмежень на вжиток таких ресурсів неминуче призведе до їх виснаження. Екологічні, соціальні, культурні та духові цінності елементів довкілля ринок переважно нехтує. Обсяги постачання цих ресурсів споживачам, якими в тій чи іншій мірі є всі мешканці планети, будуть недостатніми.

Безперечно, що це правило справджується в усіх випадках. Проте кожна ера надає йому певних особливостей. Найпримітніша ознака нашої доби – глобалізація майже усіх царин буття людства. Однак коли «глобальне село», тобто об'єднання людства в інформаційному й соціальному вимірах, перебуває лишень у стадії становлення, то існування «глобальної торгової», тобто залучення економіки країн третього світу в міжнародні ринки, – уже доконаний факт [11, с. 90]. Водночас, зростання населення в цих країнах і собі справляє тиск на природні ресурси («спільне пасовище»).

Суперечність між Північчю (розвиненими країнами) та *Півднем* (країнами, що розвиваються) полягає в тому, що Північ посідає панівну позицію, зокрема, в системі міжнародної торгівлі. Країни Півночі обкладають низькими ставками мита імпорту сировини (приміром, круглих лісоматеріалів). Водночас перед імпортом продукції з високим ступенем оброблення (наприклад, папір, фанера, меблі) постають незмірно вищі митні бар'єри, що продиктовано міркуваннями за-

хисту виробників аналогічної продукції в країнах-імпортерах. Ці обставини призводять до посиленої експлуатації природних ресурсів на Півдні. Вона знижує фінансову спроможність Півдня проводити заходи, спрямовані на охорону довкілля, й посилює його залежність від імпорту на Північ сировини, перешкоджає розвиткові на Півдні власної промисловості. Ця несправедливість, обтяжена ще й глибокою суспільною нерівністю всередині країн Півдня, може увічнити бідність, а як наслідок цього – закріпити на невизначений час надмірний антропогенний тиск на ліси країн, що розвиваються [3].

Нерівність конкурентних умов є ще одним важливим економічним питанням, яке потребує належного правового регулювання на міжнародному рівні. Йдеться про можливість отримати зиск унаслідок нехтування природоохоронних вимог з боку одних учасників ринку, тоді як їх конкуренти цих вимог дотримуються. Таке викривлення може бути вкрай відчутним у випадку міждержавної системи, опертої на вільну торгівлю. Тому на самих початках формування Європейського Союзу, Організації економічної співпраці й розвитку, Північно-Американської угоди про вільну торгівлю проведено роботу, аби згладити різницю між законодавчими й адміністративними нормами держав-учасниць, які спотворюють умови конкуренції в межах цих об'єднань [12, с. 21–22]. Це питання регулюють і міжнародно-правові документи. Скажімо, Конвенція про міжнародну торгівлю загрозеними видами дикої фауни та флори (СІТЕС). Конвенція забороняє провадити торгівлю загрозеними видами, які не перебувають в особливій небезпеці, з країнами, що не приєдналися до неї. Виняток становлять випадки, коли ці країни беруть на себе зобов'язання дотримуватися положень СІТЕС [13]. У той спосіб зліквідовано правову «шпару» й виключено можливість країнам, що не приєдналися до Конвенції, «паразитувати» коштом своїх конкурентів, які це зробили.

Суперечності між інтересами сьогоденного та майбутнього поколінь походить з двох основних реалій людського суспільства. Одна з них полягає в тому, що інтереси майбутніх поколінь належним чином не враховують у сучасних процесах ухвалення рішень. Прийдешні покоління не мають змоги вплинути на теперішні рішення щодо вжитку ресурсів. Щобільше неможливість достеменно передбачити цінності, пріоритети та технології майбутнього навіть теоретично виключає можливість для кого-небудь з сучасників повною мірою виступати виразником інтересів прийдешніх поколінь. Іншою

реалією є те, що люди віддають перевагу теперішнім благам над майбутніми, а цінність майбутніх благ і витрат зазнає знижки [8, с. 33]. Скажімо, один долар сьогодні цінують значно більше, ніж один долар за рік, особливо коли йдеться про неможливого. Практика знижок дискримінує прийдешні покоління й несприятливо впливає на довкілля, перенісши на майбутнє витрати на його охорону або виснаживши наявний потенціал природних ресурсів.

Окремо варто відзначити, що значну увагу на питання співвідношення охорони довкілля й економічного зростання звернуто на Конференції ООН з підтримного розвитку (Ріо-де-Жанейро, 2012). У підсумковому документі цього усевітнього форуму «*Майбутнє, якого ми хочемо*» [14] цілий розділ присвячено «зеленій» економіці в контексті підтримного розвитку. Сторони документа визнають, що «зелена» економіка підвищить нашу здатність господарювати з природними ресурсами підтримно, з меншим шкідливим впливом на довкілля, з меншим обсягом відходів (п. 60). У документі задекларовано, що можливі різні підходи, бачення й моделі досягнення підтримного розвитку, зважаючи на національні умови й пріоритети. А отже «зелена» економіка як важливе знаряддя для цієї мети може пропонувати різні варіанти для політики, але не може бути твердим набором правил (п. 56). Міжнародне товариство також, серед іншого, стверджує, що політика «зеленої економіки» мусить відповідати міжнародному праву; уникати узалежнення допомоги від певних дій натомість; не бути засобом свавільної або несправедливої дискримінації чи прихованого обмеження в міжнародній торгівлі, уникати односторонніх дій для подолання довкільних проблем поза межами юрисдикції країни-імпортера; забезпечувати, щоб заходи, спрямовані на

розв'язання черезкордонних або глобальних довкільних проблем, оскільки це можливе, ґрунтувалися на міжнародній згоді (п. 58).

Із цим суголосне й визнання у документі потреби у ширших показниках для вимірювання прогресу, які мали б доповнити *валовий внутрішній продукт* (п. 38). Цей пункт не деталізує суті таких показників. Однак найімовірніше йдеться про показники, що враховували б вартість «довкільних послуг». Наприклад, вартість очищення води, затримування вуглецю з атмосфери тощо, які в традиційній економічній системі не мають належного грошового виразу. На такий підхід вказує, зокрема, згадка про послуги, які пов'язані з лісами (п. 193), біорізноманіттям (пп. 177, 197), екосистемами (пункти 177, 201), торгівлею (п. 281).

Отже, економічне зростання загалом несприятливо впливає на охорону довкілля. Структура і функції сучасного ринку неспроможні обмежити споживання ресурсів і корисних властивостей складників довкілля, ринкова ціна на більшість із яких сьогодні нульова, що неминуче призводить до їх виснаження («трагедія спільного пасовища»). Наслідки цієї нестачі виливаються в суперечності, які сприймають як проблеми, пов'язані з довкіллям. Передовсім це суперечність між розвиненими країнами й країнами, що розвиваються, нерівність конкурентних умов залежно від урахування потреб охорони довкілля та суперечності між інтересами сьогодення та прийдешніх поколінь. Щоб подолати такий несприятливий стан людство мусить домогтися утвердження підтримного розвитку – стійкої рівноваги між інтересами економічного зростання та своїми соціальними потребами, з одного боку, і якнайповнішим збереженням природного довкілля – з другого. Праву належить важлива роль в досягненні цієї мети.

Список літератури

1. Salwasser Hal. An Ecosystem Perspective on Sustainable Forestry and New Directions for the U.S. National Forest System / Hal Salwasser, Douglas W. MacCleery, Thomas A. Snellgrove // *Defining Sustainable Forestry*. – Washington, DC; Covelo, CA : Island Press, 1993. – P. 44–89.
2. Kemp David D. The Environment Dictionary / David D. Kemp. – London and New York, 1998. – 464 p.
3. Options for Strengthening the International Legal Regime for Forests / European Forest Institute / P. Glück, R. Tarasofsky, N. Byron, I. Tikkanen. – 1997. – 78 p.
4. Our Common Future / World Commission on Environment and Development. – New York : Oxford University Press, 1987. – xv, 383 p.
5. The Greening of Central Europe: Sustainable Development and Environmental Policy in Poland and the Czech Republic. – Lanham, New York, Oxford : University Press of America, 1999. – 152 p.
6. Малышева Н. Соотношение природоресурсного права и права окружающей среды: новый взгляд на старую проблему / Н. Малышева, В. Непийвода // *Государство и право*. – 2007. – № 9. – С. 31–40.
7. Непийвода В. Правове регулювання в галузі лісів : Доба утвердження підтримного розвитку / В. Непийвода. – К. : НДІ ППП, 2004. – 339 с.
8. Tietenberg Tom. Environmental Economics and Policy / Tom Tietenberg. – New York : Harper Collins College Publishers, 1994. – 432 p.
9. Pojman Louis P. Global Environmental Ethics / Louis P. Pojman. – Mountain View, Ca : Mayfield Publishing Company, 1999. – 393 p.
10. Hardin Garrett. The Tragedy of the Commons / Garrett Hardin // *Science*. – 1968. – No 243. – P. 164–170.
11. Honadle George. Institutional Constraints on Sustainable Resource Use / George Honadle // *Defining Sustainable Forestry*. – Washington, DC ; Covelo, CA : Island Press, 1993. – P. 90–119.

12. Kiss Alexandre. International environmental law / Alexandre Kiss, Dinah Shelton. – 2nd ed. – Ardsley, N.Y. : Transnational Publishers, c2000. – xxxvi, 684 p.
13. Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (Signed in Washington, D.C. on 3 March 1973. Amended in Bonn on 22 June 1979) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cites.org/eng/disc/text.shtml>.
14. Future We Want. Resolution 66/288 / United Nations General Assembly – 123rd plenary meeting – 27 July 2012 – A/RES/66/288*.

V. Neryivoda

THE ECONOMIC FOUNDATIONS OF INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LAW

The economic foundations of international environmental law are discussed. In general, economic growth creates serious obstacles to environmental protection. Principal aspects of this problem are considered: “tragedy of the commons”, North-South disparity, competitive disadvantage, and intergenerational disparity. In this situation the principles of sustainable development serve as a tool reconciling economic growth with environmental protection. The role of international environmental law in establishing sustainable development is important because many environment-related problems have an international dimension and can be solved only via effective international co-operation.

Keywords: international environmental law, economic growth, “tragedy of the commons”, North-South disparity, competitive disadvantage, intergenerational disparity, sustainable development.

Матеріал надійшов 21.01.2014

УДК 349.6

Марутяк Ю. І.

НОРМАТИВНИЙ ЗМІСТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПИТНУ ВОДУ

У статті висвітлено поняття права людини на питну воду та охарактеризовано його нормативно-правовий зміст. Стаття ґрунтується на аналізі міжнародно-правових актів та актів національного законодавства низки держав, зокрема України.

Ключові слова: право людини на питну воду, фізична доступність, економічна доступність, доступ до інформації.

Без води неможливе життя людини. Сьогодні 884 мільйони людей не мають доступу до джерел чистої питної води [21]. Це ставить під загрозу їхнє право на життя, здоров'я, житло, освіту та інші основоположні права, оскільки наявність питної води є однією з основних потреб людини [24].

Забезпечення права людини на питну воду є особливо актуальним, адже лише у пан'європейському регіоні більше 13 тисяч дітей щороку

помирають від хвороб, пов'язаних з неякісною питною водою [8, с. 2]. З огляду на таку ситуацію, доступ людини до чистої питної води повинен розглядатися в контексті прав людини.

Міжнародне право прав людини є галуззю міжнародного права [6, с. 2], сукупністю норм, які регулюють співробітництво держав і міжнародних організацій у розробці стандартів з прав людини, їх імплементації, створенні міжнародних органів та спеціалізованих установ з питань